

Шендера Людмила, ст. магістратури педагогічного факультету;
науковий керівник – к.пед.н., доцент Борова В. Є. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПРОБЛЕМА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

***Анотація.** У статті досліджено проблему патріотичного виховання дітей дошкільного віку в умовах сучасного дошкільного закладу як важлива умова становлення особистості, результатом якого є їх національна свідомість; розкрито проблему патріотичного виховання дітей дошкільного віку в науковій літературі. Проаналізовано проблему патріотичного виховання через призму наукових педагогічних досліджень.*

***Ключеві слова:** патріотичне виховання, патріотизм, етнопатріотизм, дошкільнята, дошкільний навчальний заклад.*

***Аннотация.** В статье исследована проблема патриотического воспитания детей дошкольного возраста в условиях современного дошкольного учреждения как важное условие становления личности, результатом которого является их национальное сознание; раскрыта проблема патриотического воспитания детей дошкольного возраста в научной литературе. Проанализирована проблема патриотического воспитания через призму научных педагогических исследований.*

***Ключевые слова:** патриотическое воспитание, патриотизм, дошкольники, этнопатриотизм, дошкольное учебное заведение.*

***Annotation.** This article deals with the problem of the preschoolers' patriotic upbringing in conditions of a modern preschool institution as an important condition for the individual's formation, the result of which is their national consciousness. The problem of preschool children's patriotic upbringing in the scientific literature is revealed. The problem of patriotic education in the light of scientific pedagogical research is analyzed.*

***Keywords:** patriotic education, patriotism, ethnic patriotism, preschool children, preschool educational institution.*

У процесі національного відродження України особливо гостро постає питання патріотичного виховання особистості, адже історія розвитку людства доводить, що майбутнє кожної держави залежить від того, наскільки вона зможе забезпечити виховання патріотично налаштованих, духовно зрілих, соціально активних, свідомих громадян.

Етимологія слова «патріотизм» має іноземну основу. У латинській мові слово «*patria*» першопочатково означало походження за батьком, від *pater* – «батько», далі – «покоління», «рід», «плем'я», «родина», а в цілому перекладається як вітчизна, батьківщина. Сміслове навантаження слова «*patriots*» у грецькій мові – співвітчизник, земляк. Як бачимо, у цих двох різних стародавніх мовах поняття патріотизму тотожне, що підтверджує настільки ж давнє виникнення окресленого терміна. Уперше він з'явився в період Великої Французької революції (1789–1793 р.). Патріотами називали себе борці за народ, захисники республіки. Згодом він поширився у багатьох інших мовах світу.

Метою нашої статті дослідження науково-педагогічної проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

У тлумачному словнику української мови термін «патріотизм» трактується як любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги [1]. Акцент у цьому визначенні ставиться на таких категоріях емоційно-почуттєвої сфери особистості як любов, відданість і готовність до самопожертви, що свідчить про психологічні корені його розуміння. Це підтверджується і в інших словникових тлумаченнях, які розширені соціально-психологічними характеристиками, наприклад, відданість, здатність на подвиг заради своєї землі, готовність на жертви і подвиги в ім'я інтересів своєї землі тощо.

Найширше у понятійному та історичному аспектах патріотизм розкрито в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона. У ньому зазначається, що історичні корені патріотизму, як любові до батьківщини, сягає кочового побуту і ґрунтуються на кровному зв'язку між членами роду і племені. В його основі лежить співпадання почуття громадської солідарності з сімейним почуттям. Згодом, у зв'язку з переходом племен до постійного землеробного побуту, патріотизм набуває специфічного значення – любові до рідної землі. Однак це почуття було значно слабшим у міському побуті, але в цих умовах патріотизм збагачується іншим елементом – приналежністю до культурного середовища, до рідної громадянськості. У цих природних засадах почуття патріотизму полягало моральне значення, як обов'язку і доброчесності. Основним обов'язком була вдячність батькам [2].

У філософському словнику патріотичне виховання розглядається як виховання, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне прагнення захищати інтереси Батьківщини. Це визначення актуалізує роль патріотичного виховання, оскільки саме через активну діяльність людини на користь суспільства виявляються її справжні почуття [3].

Сміслове навантаження поняття «виховання» трансформується у відповідні змістові конструкції патріотичного виховання як виду педагогічної діяльності, яка у процесуальному аспекті визначається широким смисловим спектром: впливом суспільства на дитину (соціалізація); цілеспрямованим

педагогічним впливом з боку системи навчально-виховних закладів; впливом педагога на особистість з метою формування у неї системи певних якостей, поглядів, переконань.

Таким чином, патріотичне виховання – це соціальне явище, напрям педагогічної діяльності і фактор суспільного життя. Зміст патріотичного виховання зумовлений соціальним підґрунтям української держави в галузі освіти і виховання, яке конкретизується у «Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти», у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» та в «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті». У цих директивних документах сформульовано сучасне розуміння патріотизму, але немає чіткого однозначного формулювання поняття «патріотичне виховання». Натомість у таких реформаційних проєктах як «Концепція 12-річної загальної середньої освіти» та «Концепція громадянського виховання» (2000 р.) сформульовано засади національного виховання учнівської молоді, які ґрунтуються на принципах інтеграції, тобто акцент поставлено на органічному поєднанні патріотичного виховання із загальнолюдським. Їх суть полягає у тому, що у молодій людині слід виховувати почуття любові до рідного краю, свого народу, держави, відкритість до сприйняття різних культур світу, засвоєння фундаментальних духовних цінностей людства – гуманізму, свободи, справедливості, толерантності, культури, миру, примирення, збереження природи.

Найпершим серед видатних зарубіжних мислителів сутність, теоретичні засади і напрями патріотичного виховання окреслив чеський педагог Я. Коменський. Зміст цього поняття, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності [4].

Швейцарський педагог-класик Й. Песталоцці сутність патріотичного виховання вбачав у розвитку моральних почуттів на основі чуттєвого споглядання, у формуванні здатності дітей та молоді пізнавати добро і творити його. Спрямованість такого виховання, на його думку, має бути гуманістичною і дієвою [4].

На принципах гуманізму пояснював своє розуміння патріотичного виховання німецький педагог А. Дістервег. У вихованні патріотизму провідними він ствердно проголошував принцип природовідповідності («як велить природа») та ідеї внутрішньої свободи, вдосконалення, приязні, добра і справедливості, а домінантою виховного процесу – прищеплення любові до всього людства, до свого народу у середовищі сім'ї і школи [5].

Серед вітчизняних мислителів зміст патріотичного виховання глибоко переосмислював філософ і педагог Г. Сковорода. Специфіку цього процесу він розумів з позицій пізнання і самопізнання: «Кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним» [6, с. 496]. Крім цього, він наголошував на необхідності плекати у кожної людини любов до народу та Батьківщини, людську гідність, гордість, шанобливе ставлення до народних традицій, розвитку всього українського, неухильно дотримуватися виховних традицій українського народу.

Вітчизняний педагог К. Ушинський вважав, що патріотичне виховання – це прищеплення молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності. Зокрема, він писав: «Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим» [7, с. 73].

С. Русова, звертаючи увагу на невідповідність тогочасної школи національним особливостям, сутність патріотичного виховання розуміла як формування любові до рідного народу і поваги до інших народів, громадянської самосвідомості шляхом глибокого вивчення духовної спадщини України [8].

Г. Ващенко, акцентуючи увагу на тому, що патріотизм відзеркалюється в національному виховному ідеалі, зміст поняття патріотичного виховання інтерпретував як процес цілеспрямованого залучення молоді до глибокої віри у Бога, до національних і загальнолюдських цінностей, до відбудови самостійної України і піднесення до високого рівня власної духовної культури, освіти, науки і мистецтва [9].

Розглядаючи патріотичне виховання як одну із складових загальної виховної системи, А. Макаренко його сутність зводив до формування таких особистісних рис молоді, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордість за свій народ, честь та ін. [10].

В. Сухомлинський розглядав патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці, у дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною. Великий педагог також стверджував: «Патріотичне виховання – це процес проникнення до всього, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [11, с. 131]. Отже, саму ж сутність патріотичного виховання видатний вчений-педагог трактував як активну діяльність особи, спрямовану на утвердження гуманних ідеалів, працю на благо народу, зміцнення могутності, честі й слави Вітчизни, любов до людей, непримиренність до зла в усіх його проявах.

Наведені інтерпретації патріотичного виховання належать ідеології, яка відповідала особливостям тогочасного державного устрою. У нинішніх суспільно-політичних та соціальних умовах пряме калькування їх дещо

втрачає свій сенс, оскільки сучасний патріотизм, дедалі більше набуваючи нових гуманістичних рис, розвивається в руслі загальних тенденцій еволюції суспільства, для якого сьогодні є актуальним засвоєння культурних цінностей інших націй і народів світу. Тому, на наш погляд, формування нового патріотизму полягає у гармонійному поєднанні традицій виховання минулого і вироблення нових виховних парадигм з урахуванням перспектив розвитку суспільства в цілому.

Першооснови патріотичного виховання були закладені в народній педагогіці. Її значення для виховання висвітлено в роботах О. Любара, В. Мацюка, В. Пугача, М. Стельмаховича, Д. Федоренка, де висвітлено ідеал давньоруської епохи, складовою частиною якого виступає патріотичне виховання населення.

Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.), збагачуючи теорію і практику патріотичного виховання у контексті новітніх виховних підходів, це поняття інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості [12, с. 374]. І. Бех, звертаючи увагу на понятійно-концептуальне зрівнювання моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує на готовності особистості обстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це – ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно-значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у вчинках [13]. Аналіз наведених та інших інтерпретацій дає змогу дійти висновку, що патріотичне виховання має дієву основу.

Результатом ефективного патріотичного виховання дітей є формування у них патріотичних почуттів. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Елементи його виникли як усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв.

У сучасній педагогічній літературі виділяють щонайменше три різновиди патріотизму:

1. Етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей термін уперше використав відомий сучасний вчений-психолог І. Кон, який писав, що «...етнопатріотизм пов'язаний з утвердженням конкретизованих, спрощених образів свого народу, як правило, наділених позитивними рисами». Більш детально розглянув характеристики етнопатріотизму соціолог Т. Ісламшина. Вона визначила його як почуття внутрішнього духовного зв'язку зі своїм народом, поваги до «своїх» етнічних цінностей [4].

Етнопатріотизм зумовлений природою як відчуття видової ознаки народу, є природженим і розвивається повноцінно, якщо дитина зростає у національно зорієнтованій сім'ї, навчається в українському дитячому садку, а потім в українській школі. При цьому великого значення надається вивченню історії українського народу, рідної мови та літератури, українського мистецтва, народних звичаїв, традицій;

2. Територіальний патріотизм базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася [5];

3. Державний патріотизм ґрунтується на остаточній меті нації – побудові власної держави, державному самовизначенні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості [14].

На думку вченого М. Савина патріотизм – це почуття [2]. І. Харламов вважав його моральною якістю особистості [15], І. Іваненко – складником комуністичного світогляду та ідейності [10], О. Здравомислов – моральною цінністю [9]. Радянська педагогічна наука, скована догмами марксистко-ленінської ідеології, так і не змогла виробити єдиного підходу до розуміння суті патріотичного виховання.

Проведений аналіз радянської літератури з проблем патріотичного виховання засвідчив, що об'єктом патріотичних почуттів в цей час була багатонаціональна та єдина соціалістична батьківщина. Інколи вона підмінювалася рідними місцями, природою, а інколи в поняття батьківщини включалися соціалістична держава, радянський суспільний і державний устрій, комуністична партія.

Таким чином, патріотичні почуття українського народу є емоційним аспектом національного державницького світогляду, що включає почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою формою патріотизму виступає почуття любові до Батьківщини, готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї [16–20].

Аналіз змісту філософської, психолого-педагогічної та соціологічної літератури дозволяє сформулювати узагальнене визначення поняття патріотизм. Патріотизм – це духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу. Це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави. Патріотичне виховання – це виховання, яке передбачає виховання патріотичних почуттів, означає вироблення високого ідеалу служіння народів, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу, його Збройних Сил.

Особливо актуальними сьогодні, в складний час девальвації духовних цінностей, втрати ідеалів, дефіциту патріотизму, є педагогічні ідеї і досвід

В. О. Сухомлинського, який надав мудру пораду: «Займіться перспективою становлення Людини – громадянина» [11].

У період дошкільного дитинства закладаються основи свідомості і самосвідомості (дитина усвідомлює суспільні цінності, починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами). Цей час є найсприятливішим для формування в неї першооснов національної самосвідомості (етнізації), яка включає усвідомлення своєї приналежності до нації, пробудження любові та поваги до національної мови, традицій, символіки, зародження фундаментальних рис національного характеру.

Тому, саме дошкільні навчальні заклади відіграють надзвичайно важливу роль у становленні особистості дошкільнят, зокрема, їх патріотичних почуттів. У цьому періоді доречно формувати фундаментальні якості людини, основи світосприйняття, ставлення до себе та свого місця в світі.

1. Глумачний [словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.](#) Я Т. 10. – С. 156. **2.** [Енциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 82 т. и 4 доп. т. – М. : Terra, 2001. – 40 726 с.](#) **3.** Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с. **4.** Быков А. К. Проблемы патриотического воспитания // Педагогика. – № 2. – 2006. – С. 38. **5.** Бордовская Н. В. Системная методология современных педагогических исследований // Педагогика. – № 5. – 2005. – С. 26. **6.** Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 542 с. **7.** Ушинський К. Д. Питання про народні школи // Твори : в 6 т. – Т. I. – К., 1954. – С. 67–93. **8.** Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Ф. Русова. – Л., Освіта 2003. – С. 36–42. **9.** Гасанов З. Т. Цілі, завдання та принципи патріотичного виховання / З. Т. Гасанов // Педагогіка. – 2005. – № 6. – С. 59–63. **10.** Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави : студії виховання / В. Гонський // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 9–14. **11.** Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк, 1976. – С. 55–206. **12.** Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с. **13.** Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності: Наук. Видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с. **14.** Загородня А. / Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді / Теорія та методика управління освітою. – № 10. – 2013. – С. 4. **15.** Лутовинов В. И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня / В. И. Лутовинов // Педагогика. – № 5. – 2006. – С. 56. **16.** Алешина Н. В. Патриотическое воспитание дошкольников [Текст] / Н. В. Алешина. – М. : Просвещение, 2008. – 67 с. **17.** Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 375 с. **18.** Іваненко І. П. Воспитание убежденных патриотов-интернационалистов / И. П. Иваненко. – К. : Вища школа, 1986. – 222 с. **19.** Савин Н. В. Педагогіка / Н. В. Савин. – К. : Вища школа, 1974. – 252 с. **20.** Міма Н. О. Взаємодія сім'ї та школи з патріотичного виховання школярів як історико-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Н. О. Міма. – Режим доступу : <http://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/36.pdf>